

DE WONING ALS MASSAPRODUCT

AUTHENTICITEIT IN NAOORLOGSE
WOONWIJKEN

JAAP EVERT ABRAHAMSE
EN REINOUT RUTTE

1. De vinexwijk Brandevoort in Helmond is gebaseerd op het beeld van een grachtenstadje uit de zeventiende eeuw, met daaraan aangepaste historiserende architectuur (foto Rosa Tigges)

Vanaf begin jaren zestig van de vorige eeuw werd de Nederlandse massawoningbouw gedomineerd door het modernisme, waarbinnen de wijkgedachte leidend was.¹ Het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam uit 1935 diende in veel Nederlandse steden als inspiratiebron.² Stadsuitbreidingen werden uitgevoerd binnen een hiërarchische opzet, waarbij elke wijk was gedacht als een opzichzelfstaand geheel met eigen voorzieningen en een strikte scheiding van functies. Rechthoekige infrastructuur en brede groene gordels scheidde de woonwijken van hun omgeving. *Tabula rasa* was het uitgangspunt. ►

2. Almere Haven kreeg grachtjes en een architectuur die in schaal, materialiteit en vorm moest doen denken aan de historische stadjes aan de Zuiderzeekust (foto Rosa Tigges)

Wijken ontstonden op de tekentafel en werden opgezet volgens een regelmatig, repetitief patroon, bestaande uit 'stempels' of wooneenheden, waarin verschillende soorten woningen werden gecombineerd. Een wijk bestond uit een herhaling van stempels, met als enige afwisseling scholen, winkelcentra en andere voorzieningen. Nieuwe wijken werden in korte tijd uit de grond gestampt, nadat over het bestaande cultuurlandschap een metersdikke laag ophogingszand was aangebracht waarmee de geschiedenis van de plek werd uitgewist. Schaalvergroting in de stedenbouw en het bouwbedrijf, en het gebruik van industriële prefab- en systeembouw leidden tot uniformering in de woningbouw. Bovendien werd in de woningtypologie en de vormgeving bewust gestreefd naar zo weinig mogelijk continuïteit met historische voorbeelden; architectuur was niet meer dan de expressie van de functie door middel van materiaal en techniek. Zowel de bestaande identiteit van de plek als een eventuele nieuwe identiteit die zou kunnen voortkomen uit de betekenis van de architectuur werd zoveel mogelijk weggedrukt. Als we authenticiteit zien als de uitdrukking van identiteit, betekenis of karakter, dan zou je kunnen zeggen dat modernistische woningbouw *dus* niet authentiek

kan zijn. Dat lijkt ons niet; deze authenticiteit wordt niet ontleend aan enige diepere betekenis, maar juist aan het ontbreken daarvan op basis van het functionalisme.

Al tijdens de jaren zestig werd het gebrek aan identiteit van woonwijken als een probleem beschouwd. Het wonen in saaie, plaatsloze, betekenisloze en zielloze nieuwbouw zou leiden tot ontworteling, depressies, alcoholisme, 'flatneurose' en andere narigheid. Dat resulteerde vanaf de jaren zeventig in een nieuwe vormgeving van woonwijken. In dit artikel bespreken we drie voorbeelden, die in reactie op het modernisme na elkaar zijn gebouwd: Almere Haven, Kattenbroek in Amersfoort en Brandevoort in Helmond. Deze wijken zijn niet representatief voor de Nederlandse stedenbouw – daarvoor zijn ze te uitgesproken – maar ze bieden wel inzicht in de pogingen om aan een woonwijk betekenis of identiteit te verlenen. De ontwerpers wilden wijken met een *sense of place* realiseren, opdat bewoners zich zouden kunnen identificeren met hun woonomgeving. Op welke manier probeerden de ontwerpers dat, wat was het resultaat, in hoeverre wijkt dit af van de modernistische woningbouw en tot slot: heeft dat enige zin?

ZUIDERZEESTADJE AAN HET GOOIMEER

Almere Haven is het oudste deel van de nieuwe stad Almere, die vanaf 1976 werd gebouwd in de Flevo-polder. Kleinschaligheid en herkenbaarheid waren de belangrijkste uitgangspunten bij het ontwerp.³ Om te ontkomen aan de sfeer van de kale, winderige polder, werd besloten dit stadsdeel te ontwerpen naar voorbeeld van oude havenstadjes aan de Zuiderzee. Het kreeg daarom grachtjes en aan het Gooimeer een havenfront met winkels, horeca en een jachthaven (afb. 2). Langs het havenfront, dat werd bestraat met klinkers en natuursteen, kwam een afwisselende stedelijke wand met twee ronde torens, bakstenen gevels, pannendaken en verticale ramen. Wie door zijn oog-haren kijkt ziet een pastiche van een oud stadje, maar de architectuur is een afgeleide van het modernisme. In het lege, structuurloze landschap van de IJsselmeerpolders was het importeren van dorps- en stadsbeelden niet nieuw. Met uitzondering van Nagele waren alle dorpen in de Noordoostpolder in de jaren

vijftig vormgegeven naar historische voorbeelden.

In Almere Haven is geprobeerd herkenbaarheid en geborgenheid te creëren binnen de nog door de modernisten beheerste ontwerpwereld. Dat leidde tot een nieuw stadsbeeld, dat van de bloemkoolwijk of woonerfwijk, dat al kort daarop werd afgeserveerd als 'Nieuwe Truttigheid': de wijken van de jaren zeventig trachtten de uniformiteit uit de wederopbouwperiode te vermijden, maar leken op hun beurt toch weer allemaal op elkaar.⁴

AMERSFOORTS THEMAPARK KATTENBROEK

Bij zijn aantreden als wethouder in Amersfoort, in 1978, kenschetste Fons Asselbergs de woningbouwpraktijk als 'kleurloos, anoniem, eentonig, karakterloos, slap, treurig, platvloers, gemakzuchtig, slim, vlug en handig, nietszeggend, onverschillig, onzorgvuldig, saai, braaf, horreur locale, vervelend, middelmatig en steeds meer van hetzelfde'.⁵ Een reactie hierop was de onder zijn bewind vanaf 1988 gebouwde wijk

3. De hoofdopzet van de wijk Kattenbroek in Amersfoort is gebaseerd op een abstract schilderij van de Russische avant-gardist Wassily Kandinsky. Hier is te zien hoe die compositie in het veenlandschap wordt aangebracht (Archief Eemland)

Kattenbroek. Ashok Bhalotra trad op als coördinerend stedenbouwkundige en supervisor. Hij paste voor het eerst een vorm van *theming* toe in de woningbouw. Voordien werd dat alleen gebruikt in winkelcentra en amusementsparken, om variatie, identiteit en karakter aan te brengen. De thema's die Bhalotra verzong, waren bedoeld om de fantasie van architecten te stimuleren, zodat alle delen van de wijk een eigen, herkenbare kwaliteit zouden krijgen. Bhalotra haalde zijn inspiratie voor het stedenbouwkundig plan uit het werk van de Russische schilder Wassily Kandinsky. Kattenbroek bestaat uit een combinatie van geometrische elementen (afb. 3). Centraal ligt De Ring. Een van de woningcomplexen in deze cirkel, de Nieuwe Muurhuizen, is geïnspireerd op de muurhuizen in de Amersfoortse binnenstad. Om en door De Ring liggen de Laan der Hoven, de Verborgene Zone, Het Masker en De Kreek. De Laan der Hoven loopt van het noordwesten naar het zuidoosten door Kattenbroek. Er liggen duizend woningen aan en hij dient tevens als hoofdontsluiting. De Verborgene Zone snijdt diagonaal door de wijk. In De Kreek is tussen honderdvijftig nieuwe woningen een aantal boerderijen gehandhaafd. Het Masker ligt in een gebogen lijn bij een ovale vijver.

De gethematiseerde deelplannen werden uitgewerkt in workshops, wat tot veelvormige en op sommige plaatsen kakelbonte architectuur leidde. Kattenbroek werd een staalkaart van uitgesproken, soms extravagante architectuur. Zo vindt men er ruïnewoningen en brugwoningen. De afwisseling is zeker groter dan in modernistische woonwijken of Almere Haven, maar de Amersfoortse uitbreiding heeft bijna even weinig te maken met het landschap ter plaatse als modernistische wijken, ook al handhaafde men hier en daar bestaande gebouwen en landschapselementen die nu als museaal relict in de klinische nieuwbouwwoning liggen. Ook de functiescheiding komt overeen. Bovendien zijn de concepten die aan Kattenbroek ten grondslag liggen minstens even abstract als die van modernistische wijken. De opgelegde thema's en geometrische elementen van Bhalotra resulteren in een wijk waar je al snel geen idee meer hebt waar je bent; een *sense of place* is ver te zoeken.

HOLLANDSE GRACHTENSTAD IN HELMOND

De industriestad Helmond, die door de de-industrialisatie in de jaren zeventig veel werkgelegenheid kwijtraakte, kreeg in de jaren negentig twee vinexlocaties toebedeeld: Dierdonk en Brandevoort. De wijk Brandevoort verrees vanaf 1996 aan de uiterste zuidwestkant van Helmond naar een plan van de Luxemburgse architect Rob Krier, die de uitbreiding concipieerde als Hollandse grachtenstad.⁶ Brandevoort lijkt te zijn gedacht als een op zichzelf staande wereld, die niets te maken heeft met het omliggende landschap of de

stad Helmond. Evenals Almere Haven, Kattenbroek en modernistische wijken lijkt het als een ufo te zijn geland. Ook de welbekende functiescheiding komt er sterk mee overeen. De kern bestaat uit een soort vestingstad met grachtenpanden (afb. 1). Daaromheen liggen woonwijken met overwegend vrijstaande en geschakelde huizen, vaak met classicistische elementen. De uitvoering van de architectuur en de buitenruimte is vlekkeloos; elk detail is vormgegeven. Daarin voldoet het paradoxaal genoeg juist aan het modernistische ideaal, waarin een stad op ieder schaalniveau – van stadspark tot deurkruk – direct van de tekentafel komt. Brandevoort lijkt daarmee ook een afrekening met, of in ieder geval een kritiek op, de deregulering die al jaren opgang maakt in de stedenbouw.

Identiteit en authenticiteit worden hier gezocht in woningbouw die vaagweg is geïnspireerd door de zeventiende-eeuwse architectuur van het Hollands classicisme en stedenbouw die wil verwijzen naar de Gouden Eeuw. Van die Gouden Eeuw heeft Brabant overigens weinig profijt gehad, maar dat was misschien juist de reden om te kiezen voor deze vorm: door een beeld te importeren kan de arme industriestad zich spiegelen aan het Holland ten tijde van de Republiek. Wellicht is Brandevoort een voortvloeiende van de underdog-positie die het zuiden nog altijd meent te moeten innemen: de periferie spiegelt zich graag aan het centrum.⁷

SLOT

De zoektocht naar betekenis of identiteit in de woningbouw heeft de afgelopen decennia geleid tot een scala aan wijktypen. De opzet en architectuur van woonwijken hebben echter zelden of nooit iets te maken met de typische kenmerken van de stad of het landschap waar ze verrijzen. Als er al een mogelijkheid bestaat om een nieuwbouwwijk identiteit te verlenen door inspiratie te zoeken in het cultuurlandschap ter plaatse of de stedenbouwkundige langetermijnontwikkeling, dan kan worden vastgesteld dat daarvan tot op heden weinig tot geen gebruik is gemaakt.⁸ Dit heeft ongetwijfeld niet alleen te maken met onwetendheid, onkunde of (al dan niet terecht) desinteresse bij opdrachtgevers, maar ook met het gegeven dat enerzijds veel architecten zeer modegevoelig zijn, en anderzijds regelgeving, ontwikkelaars en aannemers het beeld veel meer bepalen dan ontwerpers zouden willen toegeven. Het is de vraag of een architect door middel van de vormgeving van woonwijken überhaupt veel invloed kan uitoefenen op iets als identiteit, en dus authenticiteit. Opdrachtgevers en ontwerpers van woonwijken schijnen identiteit liever te zoeken in het abstracte of in het afwijkende. We moeten constateren dat veel nieuwbouwwijken eigenlijk geen nieuwbouwwijk willen zijn, maar een Zuiderzeestadje, een collage van gezochte thema's of een Hollandse grachtenstad. Van

authenticiteit kan vanzelfsprekend geen sprake zijn als zo'n identiteit naar willekeur wordt opgeplakt.

Sinds de jaren zeventig behoort het toevoegen van identiteit aan woonwijken tot de ambitie van ontwerpers. De gebruikte stedenbouwkundige concepten en grondslagen lijken sinds de lancering van het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam in 1935 echter niet of nauwelijks te zijn gewijzigd, hoezeer het aanzien van woonwijken ook is veranderd. Daar komt bij dat de regelgeving op het gebied van ruimtelijke ordening en woningbouw betrekkelijk langzaam veran-

dert, wat ook bijdraagt aan de uniformiteit van woonwijken. Misschien moeten we constateren dat alleen de woonwijken die niets anders beogen te zijn dan dat wat ze zijn – woonwijken – authentiek zijn: de wijken uit de tijd van de modernistische *hardcore*. Het is dus de vraag of de term authenticiteit na die periode in dit verband enige betekenis heeft. Maar dat hoeft helemaal geen probleem te zijn, want op een ander punt hebben de modernisten in ieder geval volledig gelijk gekregen: een nieuwbouwwoning is een inwisselbaar massaproduct, ook in postmoderne tijden.

NOTEN

- 1 J. Nycolaas, *Volkshuisvesting. Een bijdrage tot de geschiedenis van woningbouw en woningbouwbeleid*, Nijmegen 1974; P. de Ruijter, *Voor volkshuisvesting en stedenbouw*, Utrecht 1987; H. van der Cammen en L. de Klerk, *Ruimtelijke ordening. Van grachtengordel tot Vinexwijk*, Utrecht 2003; C. Wagenaar, *Town planning in the Netherlands since 1800. Responses to Enlightenment Ideas and Geopolitical Realities*, Rotterdam 2011.
- 2 Zie bijvoorbeeld: A. Blom (red.), *Atlas van de wederopbouw, Nederland 1940-1965. Ontwerpen aan stad en land*, Rotterdam 2013; N.A. de Boer en D. Lambert, *Woonwijken. Nederlandse stedenbouw 1945-1985*, Rotterdam 1987; V. van Rossem, *Het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam. Geschiedenis en ontwerp*, Rotterdam 1993.
- 3 J. Berg, S. Franke en A. Reijndorp (red.), *Adolescent Almere. Hoe een stad wordt gemaakt*, Rotterdam 2007; R. Steenhorst, *Almere. Een stad zonder verleden*, Zaltbommel 1981.
- 4 C. Weeber, 'Formele objectiviteit in stedenbouw en architectuur als rationele planning', *Plan 10* (1979) 11, pp. 26-35; U. Barbieri, 'De nieuwe truttigheid is dood, wat nu?' *Plan 10* (1979) 11, pp. 40-47; M. Ubink en T. van der Steeg, *Bloemkoolwijken. Analyse en perspectief*, Amsterdam 2011.
- 5 H. Hekkema, *Kattenbroek. Een woonwijk in Amersfoort*, Amersfoort 1996, 7; N. de Vreeze, *Lange lijnen in de stadsontwikkeling. De ontwikkeling van Amersfoort 1945-2010*, Bussum, 2012.
- 6 G. van Hooff en L. van Lieshout, *Helmond. Doorsneden in tijd en ruimte*, Utrecht 2006; U. Ozdemir e.a., *Brandevoort 2006-2010*, Helmond 2010.
- 7 G. de Bruin, 'Den Haag versus Staats-Brabant. IJzeren vuist of fluwelen handschoen?', *BMGN-Low Countries Historical Review* 111 (1996) 4, 449-463.
- 8 Zie: J.E. Abrahamse, Y. van Mil en R. Rutte, '1950-2010 – Explosieve groei: welvaartsstaat, autowegen en sterke toename van het bebouwde oppervlak', in: R. Rutte en J.E. Abrahamse (red.), *Atlas van de verstedelijking in Nederland. 1000 jaar ruimtelijke ontwikkeling*, Bussum 2014, 236-257 en de daar aangehaalde literatuur.

DR. J.E. ABRAHAMSE is architectuurhistoricus en werkt als senior onderzoeker historische stedenbouw bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

DR. R.J. RUTTE is architectuurhistoricus en werkt als universitair docent bij de leerstoel architectuur- en stedenbouwgeschiedenis op de faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft.

THE HOUSE AS A MASS PRODUCT AUTHENTICITY IN POST-WAR HOUSING ESTATES

JAAP EVERT ABRAHAMSE AND REINOUT RUTTE

From the 1960s, Dutch mass housing construction was for a while dominated by modernism. Housing developments shot up in double quick time – after the existing cultural landscape had first been totally erased. In both typology and architecture, planners and architects strove to avoid any sense of continuity between these new estates and their predecessors: architecture was no more than the expression of function by means of material and technology. The following period saw the construction of housing estates that didn't really want to be housing estates, aspiring instead to be a Zuiderzee town (Almere Haven), a collage of contrived themes (Kattenbroek in Amersfoort), or a Dutch canal

city (Brandevoort in Helmond). Clearly, there can be no question of authenticity when such identities are arbitrarily pasted on. Perhaps we should conclude that only those housing developments that do not aspire to be anything other than what they are – housing developments – are authentic: which is to say, the hardcore modernist housing estates of the 1960s. So one may well ask whether, in this context, the term authenticity has any meaning at all after the modernist period. But that need not be a problem because on another point the modernists have been proved right: a new-build dwelling is an interchangeable mass product, even in postmodern times.